

ZAMİR N'Sİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Şahap BULAK*

İsmail ULUTAŞ**

Öz

Zamir n'si bugüne kadar dilciler tarafından birçok ulusal ve uluslararası bilimsel çalışmada ele alınarak çeşitli yönleriyle incelenmiş, hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat özellikle ortaya çıkışı, kökeni, sesbirim mi biçimbirim mi olduğu, işlevleri olmak üzere koruyucu ünsüz olup olmadığı, Çağatay Türkçesi ile Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki kullanımı gibi hususlara genel kabul gören bir çözüm getirilememiştir. Bu makalede zamir n'si ile ilgili yapılan çalışmalar özetlendikten sonra bu sesin kullanım alanları, ortaya çıkışı ve kökeni, sergilemiş olduğu çeşitli işlevleri ve bu işlevlerin gelişim safhaları ele alınmıştır. Doldurma bir ses olarak ortaya çıkan /n/ sesinin zamanla işlev kazanıp anlam farklılığı oluşturarak sesbirimden biçimbirime geçme yani zamir n'sine dönüşme süreci ve bu süreç sonunda kazandığı işlevler incelenmiştir. Ayrıca zamir n'sinin koruyucu ünsüz olup olmadığı tartışılmış ve Tarihî Çağatay Türkçesi ile bunun devamı olan Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde kullanılmadığı yönündeki iddialar metinlerden alınan örneklerle çürütülmüştür. Daha sonra bu sesin söz konusu dillerdeki durumu ve diğer Türk dillerine göre sınırlı kullanımı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, zamir n'si, genişletilmiş kök, sesbirim, biçimbirim

REVIEWS ON PRONOMINAL /N/

Abstract

The topic of pronominal n has been studied by several linguists in many national and international scientific symposiums using different linguistic approaches with regard to its origin, functions and usages in different Turkic dialects such as Chaghatai, Uzbek and New Uighur. However a clear answer to those questions has not been found yet, at least an answer accepted by the majority of Turkologists.

In this article, having summarized the previous studies on the pronominal n, we have taken the issues of its origin, different usages, functions and appearing stages of its functions. The sound n, at the beginning must have been a supporting-functionless sound but then it gained some functions and moved from being a phoneme to a morpheme. We also discussed whether it is a protective consonant and whether it has been used in historical Chaghatai Turkish texts and in modern dialects of Uzbek and Uighur. Despite the common belief in Turkology that the pronominal n has not been used in Chaghatai, Uzbek and Uighur, we are of the opinion that the pronominal n has been used in aforementioned languages.

Key words: Turkish, pronominal n, extended root, phoneme, morpheme

1.Giriş

Türkçe dilbilgisinin çözülmesi gereken birçok sorunu bulunmaktadır. Bu sorunların çözümünde sadece Türkiye Türkçesi kaynakları yeterli olmamaktadır. Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinin iyi incelenmesi var olan sorunların çözümüne elbette katkı sağlayacaktır. Ancak bütün sorunların çözümüne yeterli gelmeyebilir. Bunun için Altayca dönemi ve Altay dil ailesine mensup diller başta olmak üzere Türkçeyle coğrafi ve tarihî komşuluk ilişkileri bulunan dillerin de Türkçe ile ilgili yapılan araştırmalarda dikkate alınması söz konusu sorunların çözümüne kayda değer bir katkı sağlayabilir. Hatta sadece Altay dil ailesi değil başka dil ailelerini de içine alan Avrasyatik gibi büyük dil ailelerine mensup dil verilerinin

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, sahapbulak@gmail.com

** Prof. Dr., Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, ismailulutas@yahoo.com

kullanılması da Türkçenin sorunlarının çözümüne katkı sağlayabilir. Bu sebeple Türkçe ile ilgili araştırmalarda bakış açısının geniş tutulması çok önemlidir.

Türkçenin ses bilgisi, sözcük bilgisi, anlam bilgisi ve cümle bilgisi alanında olduğu gibi şekil bilgisi alanında da çözülmesi gereken birtakım sorunları bulunmaktadır. Şekil bilgisi ile ilgili sorunlardan biri de zamir n'si ile ilgili sorundur. Aslında bu sorun şekil bilgisi ile ilgili olduğu kadar ses bilgisi ile de ilgilidir.

Zamir n'si bugüne kadar birçok yayına doğrudan veya dolaylı olarak konu olmuştur. Fakat özellikle kökeni ve işlevleri hakkında bir görüş birliği sağlanamamıştır. Altay dilleri üzerinde pek çok çalışması bulunan Talat Tekin zamir n'sinin kökeninin Ana Altayca dönemine dayandığını düşünmektedir. Tekin, "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine" başlıklı makalesinde Altayca üçüncü kişi zamiri *in morfeminin sonundaki /n/ sesinin yalın hâlli kullanımlarda düştüğünü belirtir. Düşen bu ses, yalın hâl dışı çekimlerde tekrar ortaya çıkmaktadır. Tekin, bu /n/ sesinin bu sebeple kaynaştırma sesi olmayacağını düşünmektedir. Kökeni Ana Altayca üçüncü kişi *in zamirine dayanan bu /n/ sesinin üçüncü kişi iyelik eklerinde asli olduğunu, üçüncü kişi iyelik ekinin "-(s)I(n)" biçiminde kurulması gerektiğini söylemektedir (1980:10-17). Muharrem Ergin zamir n'sinin kullanıldığı yerleri zikrettikten sonra bu /n/ sesinin aslında pronominal n yani zamir n'sinin zamir çekimlerinde de görülen türeme /n/ sesi olduğunu, fakat Türkçenin bilinen devirlerinden bugüne kadar hep yardımcı ses karakteri taşıdığını belirtir (1983:145-146). Han-Woo Choi "Ana Altayca İyelik Zamiri *n" adlı makalesinde zamir n'sini iyelik zamiri olarak değerlendirerek kökeninin Ana Altayca dönemine dayandığını savunmaktadır (1991:191-196). Cahit Başdaş'ın "Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir N'si" adlı makalesinde Türkçede kullanılan üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin şekli, kökeni, işlevleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Hâl eki alan veya almayan iyelikli isimlerle zamir çekiminde ortaya çıkan /n/ ünsüzünün görevi ve kökeni; iyelik-belirtme, iyelik yükleme ve iyelik eki-zamir ilişkisi çerçevesinde incelenmiştir (2014:147-161). Hakan Özdemir, "III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I* ve Zamir n'si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi" adlı makalesinde üçüncü teklik kişi iyelik eki ile ilgili farklı görüşler değerlendirerek eski bir teori olan türeme teorisini ele almıştır. İyelik ekiyle ilgili öne sürdüğü görüşleri Çağatay dil konuşurlarının atalarının oynadığı rol üzerine bina ederek belirtme durum eki üzerinde durmuştur (2014:137-145). Gürer Gülsevin "Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı" adlı makalesinde Eski Anadolu Türkçesinde üçüncü kişi iyelik ekinin özel kullanımını anlatırken zamir n'sinin durumunu da ele alarak bu sesi üçüncü kişi iyelik eki bünyesinde değerlendirmiştir (1990:187-190). Ahmet Bican Ercilasun, "Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses" adlı makalesinde Türkiye Türkçesindeki yardımcı sesleri ele alarak incelemiş ve /n/ sesinin yardımcı ses olmadığı, bu sebeple bu sesin zamir n'si olarak ele alınması gerektiği sonucuna varmıştır (2000:219-225). Cengiz Alyılmaz, "Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?" adlı çalışmasında dilcilerin zamir n'si ile ilgili görüşlerini verdikten sonra bu sesin özel bir türeme ünsüzü, yardımcı ünsüz, üçüncü şahıs iyelik ekinin bir parçası sayıldığını, bazen de sesteş morfemlerle karıştırıldığını söyler. Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerindeki çeşitli lehçe, şive ve ağız kullanımlarının bu ünsüzün basit bir türeme ya da yardımcı ünsüz olmadığını açıkça gösterdiğini savunur (2011:515-527). Zamir n'sinin kökeni konusunu araştırırken Altay dillerinden Avrasyatik dillerine kadar geniş bir alandaki verileri değerlendiren Joseph H. Greenberg "Genetic Linguistics, Essays on Theory and Method" adlı kitabının "Altay Dil Ailesi Var mıdır?" başlıklı bölümünde zamir n'sinin sadece Ural Altay dillerinde değil, Hint Avrupa dillerinde de görülen bir ses olduğunu örneklerle açıklayarak kökeninin Avrasyatik

döneme dayandığını belirtir (2005:325-330). Fakat burada Türkçede zamir n'sinin sadece oblik (özelik hâli dışındaki hâller) hâllerde kullanıldığını söylemesi eksik bir bilgidir. Çünkü zamir n'si 1. ve 2. teklik kişi zamirlerinde özelik hâlinde kullanılırken iyelik 3. kişi ekleri, aitlik eki, dönüşlülük ve işaret zamirleriyle kullanımında oblik hâllerde kullanılır.

Bu makalede zamir n'si ile ilgili yapılan çalışmalar özetlendikten sonra bu sesin kullanım alanları, ortaya çıkışı ve kökeni, sergilemiş olduğu çeşitli işlevleri ve işlevlerin gelişim safhaları ele alınacaktır. Zamir n'sinin tarihî ve çağdaş Türkçede kullanımı mevcut olsa da bu sesin tarihî Türk yazı dillerinden Çağatay Türkçesi ve bunun devamı olan çağdaş Türk dillerinden Yeni Uygur ve Özbek Türkçelerinde kullanılıp kullanılmadığı üzerinde durulacaktır. Böylece zamir n'si ile ilgili sorunların çözümüne katkıda bulunmaya çalışılacaktır.

2.Zamir n'si ve Kullanım Alanları

Zeynep Korkmaz, Zamir n'sini teklik ve çokluk 3. şahıs zamirlerinin çekimi ile, teklik 3. şahıs iyelik ekli kelimelerin hâl ekleriyle kullanılışı sırasında araya giren n ünsüzü şeklinde tanımlar (Korkmaz, 2010:250). Bu tanımdan yola çıkarak zamir n'sinin kullanım alanları şu şekilde sıralanabilir:

1. Teklik 3. kişi zamiri ve işaret zamirleri ile çokluk ve hâl ekleri; dönüşlülük zamiri ile hâl ekleri arasına girer: *o-n-a, o-n-da, o-n-lar, bu-n-a, şu-n-u, şu-n-lar, kendi-n-i* gibi.

2. İyelik 3. teklik ve çokluk kişi ekleri ile hâl ekleri arasına girer: *kitabı-n-a, evi-n-de, ovaları-n-dan, kitapları-n-a* gibi.

3. “-ki” aitlik eki ile hâl ekleri arasına girer: *sizi-n-kini, arabadaki-n-den, Ali'ninki-n-de* gibi.

4. Teklik 1. ve 2. kişi zamirlerinin özelik hallerinde kalıplaşarak varlığını sürdürmektedir: *ben<*i(n), sen<*si(n)*

Görüldüğü üzere zamir n'si Türkçede dört ayrı yerde kullanılmaktadır. Bu kullanımlardan ilk üçü konusunda bütün dilciler hemfikirdir. Fakat dördüncü kullanımı konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu kullanım 1. ve 2. teklik kişi zamirlerinin teorik bir ihyasına dayanmaktadır. Aslında bu gelişimi destekleyen pek çok dil verisi mevcuttur.

3.Ortaya Çıkışı ve Kökeni

Zamir n'si ile ilgili aydınlatılması gereken hususların başında kökeni ve işlevleri gelmektedir. Giriş bölümünde özetlendiği üzere zamir n'si, bugüne kadar dilciler tarafından birçok ulusal ve uluslararası bilimsel çalışmada çeşitli yönleriyle ele alınarak incelenmiş, kökeni ve işlevleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu çalışmalara bakıldığında zamir n'sinin kökeninin genellikle Ana Altayca dönemine dayandırıldığı görülmektedir. Ali Ulvi Elöve, Deny tarafından yazılan “Türk Dili Grameri” adlı eserin çevirisinde, ek olarak zamir n'si olarak adlandırılan /n/ sesinin belirli durumlarda eğreti olarak belirdiğini ve bu sesin ol zamirindeki l>n değişmesiyle ortaya çıktığını söylemektedir (Deny, 1941:§294). Talat Tekin, Altayca **in* zamirinin sonundaki /n/ sesinin zamir n'sine kaynaklık ettiğini düşünmektedir. Tekin, Türkçedeki iki ünlü arasındaki çatışmayı kaldırmak için kullanılan tek ünsüzün /y/ ünsüzü olduğunu, dolayısıyla zamir n'sinin kaynaştırma veya koruma ünsüzü olmadığını belirtmiştir (Tekin, 1980:10-17). Choi de zamir n'sinin kökeninin Ana Altayca dönemine dayandırmakla beraber bu sesin iyelik 3. teklik kişi zamiri **i*'nin arkasından gelen

bir iyelik zamiri olduğunu kabul eder. Choi de Tekin gibi Ana Altayca 3. teklik kişi zamiri *in biçimini tasarlasa da Tekin'den farklı olarak bu biçimin 3. kişi zamiri *i ve iyelik zamiri *n biçimdeki iki farklı morfemden oluştuğunu düşünmektedir (Choi, 1991:196). Bu konudaki diğer çalışmalarda zamir n'sinin kökenine değinilmemiş, farklı bir görüş ileri sürülmemiş veya Tekin'in görüşü esas alınmıştır.

Söz konusu bilimsel çalışmalarda zamir n'sinin kökeni genellikle Ana Altayca dönemine dayandırılrsa da bu /n/ sesi Hint-Avrupa dillerinde de görülmektedir. Hint-Avrupa dil verileri dikkate alındığında bunun kökeninin Ural-Altay dil birliği döneminden daha önceki dönem olan Avrasyatik geniş dil ailesi dönemine kadar uzandığı söylenebilir. Greenberg *men* ve *min* şekillerinin Ural dillerinde ve Hint-Avrupa dillerinde Altay dillerindekinden daha yaygın olduğunu ifade eder. Baltık, Slav, Hint-İran dilleri temelinde 1. kişinin genitif şekli için *mene biçimini ihya eder (Greenberg, 2005:326). Hint-Avrupa dilleri, Ural dilleri ve Altaycadaki kullanımlarına bakıldığında zamir n'sinin kökeninin Avrasyatik döneme kadar uzandığı ileri sürülebilir.

Bu doldurma ses Ana Altaycadaki tüm teklik kişi zamirlerinin sonunda görülmektedir. Böylece bu teklik zamirleri genişletilmiş kök hüviyetine bürünmüştür. Genişletilmiş kökler, arkasına getirilen ses veya eklerle yeni bir şekil alan köklerdir. Buna rağmen asıl kök ile genişletilmiş kök arasında bir işlev veya anlam farkı olmaz. Fark olsa da ilk bakışta dikkat çekmeyecek kadar küçüktür. Kök ile genişletilmiş kök arasında morfolojik işleme girme bakımından bir fark mevcuttur. Kelime türetilirken yeni kelimeye genişletilmiş kök değil asıl kök tabanlık yapar. Bu durum genişletilmiş kökün ekle değil, sesle genişletildiği izlenimi vermektedir. Dolayısıyla burada semantik bir durum değil fonetik bir durum söz konusudur. Başlangıçta morfolojik bir işlevi olmayan ve doldurma bir ses olan /n/ sesi zamanla genişletilmiş kök yapan bir morfem hüviyeti kazanmıştır. Ana Türkçedeki teklik kişi zamirlerinde bu durum somut bir şekilde görülmektedir.

Kök	Genişletilmiş Kök	Yeni Gövdeye Tabanlık
<i>bi</i>	<i>bi-n</i>	<i>bi-z</i>
<i>si</i>	<i>si-n</i>	<i>si-z</i>
<i>i</i>	<i>i-n (a-n/o-l)</i>	<i>a-lar</i>

Bu durum Ural-Altay dillerinin çoğunda görülür. Örneğin Estonca'da teklik zamirleri genişletilmiş şekilleriyle beraber kullanılır.

Kök	Genişletilmiş Kök	Yeni Gövdeye Tabanlık
<i>ma</i>	<i>mina</i>	<i>meie</i>
<i>sa</i>	<i>sina</i>	<i>teie</i>
<i>ta</i>	<i>tema</i>	<i>nemad</i>

Cümlede özellikle genişletilmiş şekiller tercih edilir. Ancak yeni kelime türetirken asıl kökler kullanılır (Demirci, 2010:126). Ayrıca Macarca 1. teklik kişi zamiri “é” şeklinde olup

cümle içinde genişletilmiş “én” şekliyle kullanılmaktadır: *én tud-ok* “ben biliyorum”, *én beszél* “ben konuşuyorum” (Demirci, 2010:123-124).

Bu durum Moğolcada kişi zamirlerinin dışındaki kelimelerde de çokça görülür. Türkçeye karşılaştırıldığında her iki dildeki kökteş kelimelerden Türkçe olanlarının asıl kök; Moğolca olanlarının ise genişletilmiş kök hüviyetinde olduğu izlenimi vermektedir.

Türkçe (Asıl Kök)	Moğolca (Genişletilmiş Kök)
<i>toz</i>	<i>toğusun</i>
<i>al</i>	<i>ulaan</i>
<i>su</i>	<i>usun</i>
<i>güç</i>	<i>küçün</i>

Bu tarz genişletilmiş köklerin Ural-Altay dil birliği döneminde olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bugün zamir n'si olarak değerlendirilen sesin de genişletilmiş kökle ilgili olduğu Moğolca ile Türkçe arasında yapılan karşılaştırmalarda açıkça görülmektedir.

4.Ses Birimden Biçim Birime Geçişi ve Kazandığı İşlevler

Doldurma bir ses olarak ortaya çıkan /n/ sesinin Türkçede zamanla değişik işlevler kazandığı görülmektedir. Leyla Karahan “Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda “-n” Morfemi İle Ortaya Çıkan Varyantlaşma” başlıklı makalesinde Türkçede bazı seslerin kelimeleri ve ekleri genişletmekte kullanıldığını belirtmektedir. Daha ziyade pekiştirme işlevli olan genişletmelerde en çok /n/ sesinin kullanıldığını ve bu kullanımların çeşitli ek kategorileri ve edatlarla yapıldığını ortaya koymuştur.

Karahan bu makalesinde /n/ sesi yapılan genişletmelerde bazılarının herhangi bir işlev farkına yol açmadığını söylemektedir. Örneğin -(I)p zarf fiil eki, Türkçenin çeşitli tarihî dönem ve lehçelerinde -(I)BAn, -(I)BAnI, -(I)BAnIn, -(I)BAnInş şekillerinde kullanılmıştır. Ekin tarihî Türk dillerinde kullanılan bu genişletilmiş şekilleri, Türkiye Türkçesi başta olmak üzere çağdaş Türk dilleri ağızlarında da kullanılmaktadır. Ekin kısa ve genişletilmiş şekillerinde herhangi bir işlev ve anlam farklılığı yoktur. *Alıbanı kâfir illerine yönelelüm diyü Dirse Hanı tutdılar* (Ergin, 1989:90). *Can u dil milkini hış görmeyibenin hışmile, Etdiler talan u viran gözlerünle kaşların* (Gülsevin, 1997:133) Türkiye Türkçesi ağızlarında -DıkCA zarf fiil eki, -DıkCAn şeklinde genişletilmesine rağmen ekin kısa ve uzun kullanımları arasında herhangi bir işlev ve anlam farkı oluşmamıştır. *İçinden çakı çıkmış hemi de kestikcen üreyomuş* (Karahan, 2011:360). Yine -IncA eki zarf fiil eki genişleyerek -IncAnA şeklini almış fakat aralarında bir anlam ve işlev farkı oluşmamıştır. *Tepside filcananı çizili galdı art devesi ardalasını vuruncan* (Karahan, 2011:351). Zarf fiil ekleri dışında özellikle 1. ve 3. kişi emir eklerinin Türkçenin tarihî metinlerde /n/ sesi ile genişletilmiş şekilleri görülmektedir. *Bu kün munda minçe kimi kılayı* (Arat, 1947:389). *Negü ol munıng ma'nisi ay manga* (Arat 1947:90); *Bayusu budun hem itilsü ilim* (Arat, 1947:506), *Ulughluk yimesün ol elgi uzun* (Arat 1947:580) [Karahan, 2012:219-236]. Bu örneklerde eklerin kısa biçimi ile uzun biçimi arasında bir işlev farkı olmamasına rağmen anlam dikkate alındığında uzun şekillerde bir pekiştirme niyetinin olduğu söylenebilir.

Bazı örneklerde ise söz konusu doldurma seslerin oluşturduğu bu küçük pekiştirme farkı, zamanla daha ileri giderek işlevde dolayısıyla anlamda dikkat çekici bir farklılığa yol açtığı

görüldür. Nurettin Demir'in Konya ağızlarından yaptığı derlemelerde geçen 1. çokluk kişi emir ekinin kısa şekli -(y)AlIm eki, genel çokluğu ifade ederken, uzun şekli -(y)AlImIn eki, ikili çokluğu karşılamaktadır. Ama bu ayrımın net sınırları yoktur. *Şindik yalan gunuşmayalım. Biz dünyaya neye geldik, yeyelim, içelim, gezelim, deye geldik* (Demir, 2000:668). Aynı şekilde Karahan, Demir'den nakil ile Meshet Türkleri ağzında 1. çokluk kişi istek ekinin kısa şekli -(y)Ak ile uzun şekli (y)Ak(In) arasında işlev dolayısıyla anlam farkı oluştuğunu, -n'li genişlemenin istek anlamında değil çokluk anlamında bir değişiklik yaptığını şu derleme örneğiyle açıklar: *İki kişi ki olur, birbirne gédah diyallar, çoh ki olur hayde gedagin diyallar* (Karahan, 2012:227). Eski Türkçenin Köktürk metinlerinde -DA eki hem bulunma hem de çıkma işleviyle kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu ekin /n/ sesi ile genişletilmiş biçimi olan -DAn eki, sadece şekil değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda işlev de değiştirerek çıkma eki işleviyle kullanılmaya başlanmış olmalıdır.

Türkçenin tarihî metinleri ve çağdaş kullanımlarında bazı kelime ve eklerde pekiştirme amaçlı çeşitli seslerle yapılmış genişlemeler görülür. Bu genişlemelerde en çok kullanılan ses, /n/ sesidir. Söz konusu genişlemeler zamanla işlev dolayısıyla anlam farklılığı oluşturduğunda bu genişlemeyi oluşturan sesler sesbirimden biçimbirime geçmiştir. Bu şekilde oluşan -n biçim birimi birtakım işlevler kazanmıştır:

1. Pekiştirme işlevi: *güzelcene, diyorumkine, giderkene* gibi.
2. Koruyucu ünsüz işlevi: *evi-n-i, kitabı-n-a, bu-n-a, şurası-n-ı* gibi.
3. Genişletilmiş kök türetme işlevi: *bi-n, si-n, *i-n* gibi.¹

5. Koruyucu Ünsüz Olarak Değerlendirilebilir mi?

Dilciler arasında söz konusu /n/ sesinin zamir n'si mi yoksa koruyucu ünsüz mü olduğu konusunda süregelen bir görüş ayrılığı mevcuttur. Kullanıldığı yerlerden dolayı zamir n'sine koruyucu ünsüz veya yardımcı ünsüz dense de bu tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Türkçenin ses yapısı aynı kelime içinde iki ünlünün yan yana gelmesine engel olduğu için bu durumlarda araya bir koruyucu ünsüz getirilerek iki ünlünün yan yana gelmesi bertaraf edilir. Türkçede bu koruyucu ünsüz ihtiyacı ünlülere en yakın olan ve yarı ünlü olarak bilinen akıcı /y/ ünsüzüyle giderilir. Ancak zamir n'sinin kullanıldığı pek çok örnekte bir ünlü çatışması söz konusu olmadığı için koruyucu ünsüze ihtiyaç olmadığı görülmektedir: Türkiye Türkçesi: *sizinkinde/sizinkide, kafasından/kafasıda, bunda/buda, şundan/şudan* gibi. Hatta bu tür kullanımlar Tarihî Çağatay Türkçesi ile Çağdaş Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde de mevcuttur. Çağatay Türkçesi: *ağaların katıda* "ağalarının yanında" (Eckmann, 2011:69), *alarnıñ katli fikride bolmuş* "onları öldürme düşüncesinde olmuş" (Eckmann, 2011:71). Özbek Türkçesi: *işlä rige* "işlerine", *üydä* "evinde" (Buran-Alkaya, 2009:162); Yeni Uygur Türkçesi: *oğlumızın hakide* "oğlumuzun hakkında", *işidin* "işinden" (Eker, 2003:518).

Kökeni, ortaya çıkış sebepleri ve kullanım alanları dikkate alındığında, zamir n'sinin doldurma bir ses olarak ortaya çıkışı, sınırlı kullanım yerleri, koruyucu ünsüz özelliğini sonradan ikincil olarak kazanması, bu sesin koruyucu ünsüz olarak değerlendirilmesine engel teşkil etmektedir. Türkçede kullanılan tek koruyucu ünsüz /y/ sesidir (Ercilasun 2000:221). Ancak koruyucu ünsüzlerde bulunması gereken yüksek sonarantlık derecesine sahip olması ve

¹ Bu örneklerde genişletici özelliği olan /n/ sesinin kökteki dar ünlüleri genişletmesine kaynaklık ettiği söylenebilir: *bi>bin>ben, si>sin>sen *i>*in>an, ol, o*

akıcı olması /n/ sesinin koruyucu ünsüz olarak kullanılmasına imkân tanımaktadır. Bu sebeple Türkçenin koruyucu ünsüzü olmamasına rağmen /n/ sesinin uygun ortamlarda koruyucu ünsüz işleviyle kullanılmasının önünde bir engel yoktur.

6. Tarihi ve Çağdaş Türk Dillerinde Kullanımı

Zamir n'si ile ilgili çalışmalarda genellikle zamir n'sinin Tarihi Çağatay Türkçesi ile bunun devamı olan Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde kullanılmadığı ifade edilmektedir. Ancak bu ifadeler tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır.

Çağatay Türkçesinde 1. ve 2. teklik kişi zamiri mevcutken 3. teklik kişi zamiri yoktur. 3. teklik kişi zamiri yerine işaret zamiri “ol” kullanılmaktadır. Kişi zamiri yerine kullanılan işaret zamiri “ol” ve teklik işaret zamirleri ile yönelme, bulunma, ayrılma ve eşitlik hâl ekleri arasında zamir n'sinin girdiği görülür: *muña, aña/añğa, munda, anda, mundın andın, munça, ança* gibi. Ancak teklik 3. kişi zamiri ve teklik işaret zamirleri ile çokluk eki arasında bir ünlü çatışması olmadığı için zamir n'si kullanılmaz (Eckmann, 2009:91; Eckmann, 2011:93-94).

Çağatay Türkçesinin devamı olan Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde de 3. teklik kişi zamiri ve teklik işaret zamirleri ile yönelme, bulunma, ayrılma ve eşitlik hâl ekleri arasında zamir n'si girer. Özbek Türkçesi: *ungä, bundä, undän*; Yeni Uygur Türkçesi: *anda/unda, anda/undın, ançe/unçe* gibi. Ancak Çağatay Türkçesinde olduğu gibi teklik 3. kişi zamiri ve teklik işaret zamirleri ile çokluk eki arasında bir ünlü çatışması olmadığı için zamir n'si kullanılmaz (Buran-Alkaya, 2009:183; Öztürk, 2010:63).

Zamir n'si ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda Tarihi Çağatay Türkçesi, Çağdaş Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde zamir n'sinin kullanılmadığı yönündeki ifadeler metne dayanmayan eksik bilgidir kaynaklanmaktadır. Aksine Tarihi Çağatay Türkçesi, Çağdaş Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde zamir n'si, 3. teklik kişi zamiri ve teklik işaret zamirleri ile yönelme, bulunma, ayrılma ve eşitlik hâl ekleri arasında kullanılmaktadır.

Çağatay Türkçesi ve bunun devamı olan Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde bütün hâl ekleri ünsüzle başlamaktadır. Dolayısıyla ünlü ile biten 3. kişi iyelik eki ve aitlik ekinden sonra hâl eki geldiğinde ünlü çatışması yaşanmaz. Bu sebeple 3. kişi iyelik eki ve aitlik eki ile hâl ekleri arasında zamir n'si kullanılmamıştır. Zamir n'sinin kullanımı, bir işlev kazandığı takdirde kalıcı olmaktadır. Söz konusu durumlarda koruyucu ünsüze ihtiyaç duyulmadığı için işlevsizleşen zamir n'si kullanılmamıştır.

7. Sonuç

Türkçede zamir n'si olarak bilinen /n/ sesi; teklik 3. kişi zamiri ve işaret zamirleri ile çokluk ve hâl ekleri; dönüşlülük zamiri, iyelik 3. kişi ekleri ve “-ki” aitlik eki ile hâl ekleri arasında kullanılır. Ayrıca bu ses, teklik 1. ve 2. kişi zamirlerinin öznellik hallerinde kalıplaşarak varlığını sürdürmektedir. Bu kullanım 1. ve 2. teklik kişi zamirlerinin teorik ihtiyasına dayanmaktadır. Bu gelişimi destekleyen dil verileri mevcuttur.

Zamir n'si, bugüne kadar dilciler tarafından birçok ulusal ve uluslararası bilimsel çalışmada çeşitli yönleriyle ele alınarak incelenmiş, kökeni ve işlevleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu çalışmalara bakıldığında zamir n'sinin kökeninin genellikle Ana Altayca dönemine dayandırıldığı görülmektedir. Bu bilimsel çalışmalarda zamir n'sinin kökeni genellikle Ana Altayca dönemine dayandırılrsa da bu /n/ sesi Hint-Avrupa dillerinde de görülmektedir. Hint-Avrupa dilleri, Ural dilleri ve Altaycadaki kullanımları dikkate alındığında bunun kökeninin Ural-Altay dil birliği döneminden daha önceki dönem olan Avrasyatik geniş dil ailesi dönemine kadar uzandığı söylenebilir.

Doldurma bir ses olarak ortaya çıkan /n/ sesinin Türkçede zamanla değişik işlevler kazandığı görülmektedir. Başlangıçta hiçbir işlev ve anlam farkı oluşturmayan bu doldurma /n/ sesinin önce küçük pekiştirme farkı oluşturduğu, zamanla daha ileri giderek işlevde dolayısıyla anlamda dikkat çekici bir farklılığa yol açtığı görülür. Söz konusu genişlemeler zamanla işlev dolayısıyla anlam farklılığı oluşturduğunda bu genişlemeleri oluşturan /n/ sesi, sesbirimden biçimbirime geçmiştir. Bu şekilde oluşan –n biçim birimi; pekiştirme, koruyucu ünsüz ve genişletilmiş kök türetme işlevleri kazanmıştır.

Zamir n'sinin doldurma bir ses olarak ortaya çıkışı, sınırlı kullanım yerleri, koruyucu ünsüz özelliğini sonradan kazanması, bu sesin koruyucu ünsüz olarak değerlendirilmesine engel teşkil etmektedir. Ancak koruyucu ünsüzlerde bulunması gereken yüksek sonarantlık derecesine sahip olması, /n/ sesinin koruyucu ünsüz olarak kullanılmasına imkân tanımaktadır. Türkçenin koruyucu ünsüzü /y/ sesi olmasına rağmen /n/ sesi de uygun ortamlarda koruyucu ünsüz işleviyle kullanılmıştır.

Zamir n'si ile ilgili çalışmalarda genellikle zamir n'sinin Tarihî Çağatay Türkçesi ile bunun devamı olan Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde kullanılmadığı ifade edilmektedir. Ancak bu ifadeler tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Söz konusu Türk dillerinde 3. teklik kişi zamiri ve teklik işaret zamirleri ile yönelme, bulunma, ayrılma ve eşitlik hâl ekleri arasında zamir n'si kullanılır. Ancak teklik 3. kişi zamiri ve teklik işaret zamirleri ile çokluk eki arasında bir ünlü çatışması olmadığı için zamir n'si kullanılmaz. Bu dillerde bütün hâl ekleri ünsüzle başladığı için ünlü ile biten 3. kişi iyelik eki ve aitlik ekinden sonra hâl eki geldiğinde ünlü çatışması yaşanmaz. Söz konusu durumlarda koruyucu ünsüze ihtiyaç duyulmadığı için işlevsizleşen zamir n'si kullanılmamıştır.

Kaynaklar

- ALYILMAZ, Cengiz (2011), “Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?”, Türk Gramerinin Sorunları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 515-527.
- ARAT. Reşit Rahmeti (1947), *Kutadgu Bilig I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ASLAN, Sema (2003), “Türk-Mogol-Tunguz Dillerinde 3. Kişi Bildiricileri ve Zamir n'si Problematikliği” KÖK Journal of Social and Strategical Researches, Vol. V, Num. 2, (Autumn 2003), pp. 93-113.
- BANGUOGLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAŞDAŞ, Cahit (2008), “Türkçede İyelik-Yükleme Sorunu Dede Korkut Örneği”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/1 Winter, s. 6-13.
- BURAN, Ahmet- Ercan ALKAYA (2009), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CHOİ, H. W. (1991), “Ana Altayca İyelik Zamiri *n”, Türk Dilleri Araştırmaları, Ankara, s. 191-196.
- DEMİR, Nurettin (2000), “Anadolu Ağzlarında Birinci Çoğul Kişi İstek Eklerinin İkilik Bildiren Değişkisi”, Türkçe'nin Ağzları Çalıştay Bildirileri (Hazırlayan: A. Sumru Özsoy- Eser E. Taylan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- DEMİRCİ, Kerim (2010) *Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler*, Grafiker Yayınları, Ankara.

- ECKMANN, Janos(2009) *Çağatayca El Kitabı*, Kesit Yayınları, (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul.
- ECKMANN, Janos (2011) *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, (Yay. Haz.: O. Fikri Sertkaya), Ankara.
- EKER, Süer (2003) *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2000), “*Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses*”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, S:II s. 219-225.
- ERGİN, Muharrem (1977), *Türk Dil Bilgisi*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GABAİN, A. Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GREENBERG, Joseph H. (2005) *Genetic Linguistics, Essays on Theory and Method*, Edited and Introduced by William Croft, Oxford University Press, New York.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990), “*Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı*”, Türk Dili, S. 466 (Ekim), Ankara, s. 187-190.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARADEMİR, Fevzi (2013), *Türkiye Türkçesinde İyelik Olgusu*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- KARAHAN, Leyla (2011), *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (2012), “*Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda “-n” Morfemi ile Ortaya Çıkan Varyantlaşma*”, Türk-Moğol Araştırmaları, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı, (Editör: Bülent Gül), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s.219-236.
- KERİMOĞLU, Caner (2007), “*Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yükleme Hâli Eki Kullanıldı mı?*” Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/3 Summer, s. 322-331.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2010), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZDEMİR, Hakan (2014), “*III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I ve Zamir n’si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi*”, Dil Araştırmaları, S 14, Bahar 2014, s. 137-145.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2010), *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talât (1980), “*Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine*”, Genel Dilbilim Dergisi, C. II., S. 7-8, Ankara: s. 10-17.